

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 36
Ekim 2020

www.islamhukuku.com

www.islamhukuku.org

www.islamhukuku.net

ISSN 1304-1045

İSLAM HUKUKUNUN ROMA HUKUKUNDAN ETKİLENDİĞİ TEZİNİN TARİHİ SÜRECİ

Doç. Dr. Savaş KOCABAŐ*

Özet: İslam hukukunun kısa bir zamanda mucizevi bir şekilde oluşumu Oryantalistlerin dikkatini çekmiş, hayrete düşürmüş, bunun sebep ve kaynağı üzerinde düşünmelerine ve bazı iddialar ortaya atmalarına neden olmuştur. İslam hukukunun kaynağını Kur'an ve Sünnet olarak kabullenmek bunlara da mükemmellik atf etmeye, İslam hukukunun vahiy kaynaklı ve orijinal olduğunu itirafa yol açacağından olsa gerek müslüman olmayan oryantalistler İslam hukukunun köklerini hep dışarıda arama eğiliminde olmuşlardır. Kimisi bunun Roma hukuku, kimisi Sasani hukuku, kimisi yahudi hukuku, kimisi de İslam öncesi cahiliye dönemi hukuku olarak görmüştür. Bu tezlerden İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği tezi oryantalistler tarafından ilk olarak XIX. yüzyılın ortalarında ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları etkilenmenin direkt, bazıları ise dolaylı olduğunu söylemişlerdir. Dolaylı olduğunu söyleyenlerden bazılarına göre bu Yahudiler yoluyla, bazılarına göre İslam Öncesi Arap Hukuku yoluyla olmuştur. Bazıları etkinin genel, bazıları belli mezheplerle sınırlı ve az olduğunu söylemişlerdir. Çoğunluk doğal bir etkilenmeden bahsederken bazıları tamamen devlet eliyle yapıldığını söylemişlerdir. Bu makalede teorinin ilk ortaya atıldığından günümüze kadarki süreç ele alınmış, ayrıca etkilenmenin biçimi hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Roma Hukuku, Hukukun ÖzgünlüĐü.

The History of the Theory That Says Islamic Law Was Affected by Roman Law

Abstract: The miraculous formation of Islamic law in a short time caught the attention of the Orientalists, astonished them, and pushed them to think about the reasons and sources for that, and to make some claims. Since acceptance of the source of Islamic law such as the Qur'an and Sunnah will lead to the recognition that Islamic law comes from revelation and is original, non-Muslim orientalist always tend to search for the roots of Islamic law abroad. Some considered it Roman law, others Sasanian law, others Jewish law, and some Arab custom before Islam. The theory that says Islamic law was affected by Roman law was first put forward in the mid-19th century by the Orientalists. Some of the owners of this theory said that this effect was directly realized, while others say it is indirect. According to some who say that it is indirect, this has been done through the Jews, while according to some, it has been through Pre-Islamic Arab Law. Some have said that the influence is general, some are limited to certain denominations and less/weak. Some of those claim to be a natural influence, while some said it was done by state order and directly. In this article, a historical process is mentioned of the theory that it says that it was influenced by Islamic law from Roman law from its appearance to the present day and summarized the views on how it was affected.

Keywords: Islamic Law, Roman Law, Originality of Law.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, savaskocabas@cumhuriyet.edu.tr

1. GİRİŞ

Batılı araştırmacıların İslam hukuku ile Roma hukuku arasında bir ilişki olabileceğine dair ilk gözlemleri 18. yüzyılın başına kadar gitmektedir. Ancak bu ilk ilginin, salt hukuki bir nitelik taşıdığı ve söz konusu iki sistemi karşılaştırma şeklinde geliştiği görülüyor. İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği, hatta ondan iktibas edildiği iddiası ise ilk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmıştır.¹

Bu iddiaya cevap veren bazı Müslüman alimler iddianın asılsız olduğunu delilleriyle ortaya koymuşlardır. Ayrıca bazı insafli batılı hukukçular ve oryantalistler de kaleme aldıkları çalışmalarla bu iddiayı delilleriyle çürütmüşlerdir.² İlahiyat Fakültesi ve muadili fakültelerde okutulan İslam Hukukuna Giriş, Fıkha Giriş gibi ders kitaplarında da bu iddia, İslam hukuku ile diğer hukuklar arasındaki ilişki ve İslam hukukunun orijinalliği kapsamında ele alınmış, bu tür iddialara cevap verilip İslam hukukunun orijinal olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.³

Gerek Müslümanlar, gerekse bazı batılılar tarafından en ciddi reddiyeler yoğun bir şekilde geçen yüzyıl ortalarından sonra (özellikle 1940'lı, biraz da 50'li ve 60'lı yıllarda) kaleme alınmıştır. Ne var ki bu ciddi reddiyelerin ardından tez sahipleri büyük bir sessizliğe bürünmüşken, son yıllarda konu tez destekçileri tarafından tekrar, fakat bu kez başka şekil ve boyutuyla gündeme getirilmiştir. Bu çalışmalar çok geçmeden Türkiye'de de yankı bulmuş ve bu çalışmaların referans alındığı ve bu tezi son açılımıyla destekleyen yeni çalışmalar yapılmıştır (makale boyunca "tez", "iddia", "söz konusu tez" ve "söz konusu iddia" gibi ifadelerden "İslam hukukunun Roma hukukundan iktibas edildiği veya etkilendiği tezi kasdedilecektir).

Tezin farklı şekillerde hâlâ savunulmaya devam edilmesi ortaya atılışından bu yana bir buçuk asır kadar bir süre geçtiği halde problemin devam ettiğini, hatta belki de edeceğini göstermekte, bu yüzden üzerinde daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulduğu kanaati uyandırmaktadır.

Mevcut çalışmalar ileri sürülen tezin geçersiz olduğunu ispata yeterli olmakla birlikte başka çalışmalara hâlâ ihtiyaç vardır. Örneğin konuyu daha spesifik olarak ele alacak veya tezi savunan son dönem çalışmaları değerlendirmeye tabi tutacak bazı çalışmalar konuya büyük katkıda bulunacaktır.

1 Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s. 34.

2 Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 36.

3 Örneğin bk. Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 3-76; Yaman- Çalı, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 33-36

Bu meyanda evvela, ortaya çıkışından günümüze kadar konuya dair oluşan literatürün derlenmesinin, sonra ilgili iddiayı farklı biçimlerde ele alan çeşitli araştırmaların ayrı ayrı ele alınıp derinlemesine incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla konunun, hakkında birçok makale veya kitap yazılacak kadar zengin ve geniş olduğu görülmektedir.

Konuyu birden çok araştırma yazısında etraflıca ele alma niyetiyle çıktığımız yolun ilk adımında, iddianın ortaya atılmasından makalenin yazıldığı 2020 yılı başına kadarki tarihçesi ele alınacak, oluşan literatüre dair bilgiler verilecektir. Böylece çalışmanın, konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalarda bazı kolaylıklar sağlayacağı ve resmi bütün olarak görmeye katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

İslam hukukunu tanıtmaya ihtiyaç yoktur. Fakat ana konuya geçmeden önce Roma hukukuna dair kısaca bilgi verilmesi uygun olacaktır. Ana konu da Batı dünyası ve İslam dünyası olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

2. ROMA HUKUKU DÖNEMLERİ VE İSLAMİ FETİHLER DÖNEMDEKİ HUKUK KAYNAKLARI

Roma hukuk tarihinin safhaları kaynaklarda başlıca beş dönem olarak zikredilir: Eski Hukuk dönemi (M.Ö. 753-150), Klasik öncesi Hukuk Dönemi (M.Ö. 150-27), Klasik Hukuk Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 250), Post-klasik Dönem (M.S. 250-527) ve Justinianus Dönemi (M.Ö. 527-565). Sonraki döneme Justinianus döneminin büyük etkisi bulursa da Hıristiyanlık ve Helenizm'in etkisiyle Doğu Roma eyaletlerinin hukuku olarak varlığını sürdüren ve kısmen Hıristiyan hukukuna evrilen Justinianus sonrası bu dönem Roma değil "Bizans hukuku" adını almıştır. Avrupa hukukunu biçimlendiren ise bir Antik Çağ hukuk sistemi olmasına rağmen, müesseseleri, sistemi ve kavramlarıyla Roma hukukudur. Dolayısıyla Justinianus'un Corpus Iuris Civilis adlı hukuk külliyatı bir bakıma Klasik Roma hukukunun sonunu, Doğu Roma (Bizans) hukukunun da başlangıç evresini teşkil etmektedir.⁴

Romalılar en eski devirlerinden itibaren Roma Hukukunu geliştirmeye çalışmışlar, örf ve adet şeklinde, rahiplerin (pontifex) ve pretorların çalışmaları halinde geliştirdikleri hukuklarını XII Levha Kanunu ile sabitlemişlerdir. Hukukçuların hukuki mütalaaları (responsa) ve içtihatlarıyla zenginleşen bu hukukun İstanbul ve Beyrut Hukuk okullarında ülkenin her tarafından gelen hukuk öğrencilerine yetkin hocalar tarafından eğitimi verilmiş ve sistematize edilmiştir.⁵

4 Üçer, *Roma Hukuku*, s. 56-73; Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 14.

5 Güneş Ceylan, "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi", s. 2-3; Kavakçı, "İslam Hukuku ve Roma Hukuku", s. 16.

MS. 527-565 yılları arasında hüküm süren Justinianus kendisinden dört yüz yıl kadar önce yaşayan ve hukukçu olan Gaius'un meydana getirdiği *İntitutiones* ve benzeri eserleri yoluyla Roma Hukukunu ihya için plan yapmış ve görevlendirdiği ilmi heyet 528-534 yılları arasında altı sene gibi kısa bir süre içinde "Corpus Iuris Civilis"i (CİC) meydana getirmiştir ki bu mecellenin içeriği şu eserlerdir:

a) *İntitutiones* (Kanun hüviyetini içeren bir öğrenci el kitabıdır).

b) *Digesta* (Klasik hukuk eserlerinden alınan parçalar toplamıdır).

c) *Codex Justinianus* (İkinci asırdan itibaren Justinianus'a kadarki imparator kanun ve emirnamelerinin toplamıdır).

d) *Justiniani Novellae* (Justinianus'un bizzat kendi kanunlarını ihtiva etmektedir).⁶

Ortaçağda yürürlükte olan bir hukuk sistemi de Süryani-Roma hukuk kitabıdır (SRRB). 5. yüzyılda, yani CİC'in derlemesinden önce İmparator Leo'nun vefatı sonrasında (M.S. 474) İmparator kanunnamelerini açıklama ve mülhaza etmek amacıyla yazılmıştır. Eserin aslı Grekçe olup önce Süryanice'ye (6-7. yüzyıllarda), sonra Arapça'ya (9. yüzyıl) tercüme edilmiştir. Eser dönemin hukuk öğretimine dair ipuçları vermesi, bazı hukuk prensiplerini içermesi bakımından önemlidir. Roma hukukundan bazı farklı hükümler içermesi eyaletlerde halkın yöresel uygulama farklılıkları olarak açıklanmıştır.⁷ Kitap aslen kilise için yazılmamış olsa da 9. yüzyılda Yakubî/Süryanî gelenek başta olmak üzere, özellikle Nesturî gelenek tarafından kilise hukuk metinlerinde alıntılanmıştır. İşte Hulefa-i raşidin döneminde özellikle Bizans toprakları Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, bu topraklarda kilise adamlarının kendi hukuklarını uygulamada serbest olduklarına dikkat çekilmiş, Müslümanların kilise yargılama usulünde yer alan bazı kısımlarıyla temasa geçmiş olabilecekleri savunulmuştur.⁸

Roma Hukuku, genellikle Roma şehrinin kuruluş tarihi kabul edilen M.Ö. 753 yılından, Doğu Roma İmparatoru Iustinianus'un M.S. 565 yılında ölümüne kadar geçen süre içinde Romada ve Roma egemenliği altındaki ülkelerde uygulanmış olan hukuktur. 565'ten İstanbul'un fethedilip Doğu Roma İmparatorluğunun sona eriş tarihi olan 1453'e kadar Roma Hukukunu çeşitli etkenlerle yeni

6 Koschaker, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, s. 28-33; Üçer, *Roma Hukuku*, s.73-78; Kavakçı, "İslam Hukuku ve Roma Hukuku", s.16; Karaman, "Roma Hukuku", <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0030.htm> (rişim tarihi: 01.01.2020).

7 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 39, 40.

8 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 42.

bir nitelik kazanmıştı. Bu nedenle bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğunda geçerli olan hukuka “Yunan-Roma Hukuku” denmekteydi. Bu döneme aynı zamanda Bizans hukuku da denmekteydi. İmparatorluğun merkezinin Roma’dan İstanbul’a kayması ile imparator emirnameleri de Yunan hukukunun izlerini taşımaya başladı. Ancak zamanla yoğunlaşan bölgesel etkilerin bir sonucu olarak Roma İmparatorluğu’nun iki kesiminde uygulanan hukuk farklılaşmıştı.⁹

3. BATIDA TEORİNİN TARİHİ VE FARKLI TEPKİLER

Roma hukukunun İslam hukukuna etkisi tezini birçok batılı genel olarak desteklese de etkilenmenin boyutu ve niteliğine dair farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Batıda az da olsa bu teze karşı çıkan oryantalist ve hukukçular olmuştur. Bu bölümde her biri ayrı başlık altında ele alınacaktır.

3.1. Tezin Arka Planı, Alt Yapısı ve Onu Doğuran Sebepler

Batılıların İslam hukukuna ilgileri, hatta İslam hukuku ile Roma hukuku arasında benzerliğe dikkat çekmeleri çok ötelere dayansa da, fıkıh alanına bilimsel anlamda ilgileri 19. yüzyılda başlamıştır. İngiliz ve Fransız sömürge idareleri altında yaşayan Müslümanların hukuki sorunlarının çözümlenmesi kapsamında başlayan bu ilgi daha sonra oryantalizmin doğuşuyla birlikte sadece hukuki bakış açısından değil aynı zamanda Müslüman toplumun dini, sosyal, siyasi, vs. kültürünü inceleme yönünde de gelişmiştir.¹⁰Zamanla, İslam hukuku ile Roma hukuku arasındaki benzerlikler üzerinde duran veya İslam hukukunu Yahudî hukukuyla irtibatlandırılan çalışmalar yapılmıştır.¹¹

Karşılaştırma ve irtibat kurmanın bağlamı bazen sadece benzerlikler ile farklılıklara dikkat çekmek iken çoğu kez “İslam hukukunun başlangıcı” ve “İslam hukukunun kökeni” olmuştur. İslam hukuk sisteminin Antikçağ hukuk sistemleri arasındaki gelişmiş hukuk sistemleri ile boy ölçebilecek kadar gelişmiş ileri bir metodolojisinin bulunması, kaynaklarını ve teorisini çok erken bir safhada geliştirmiş olması batılı araştırmacıların zihninde soru işaretlerine sebep olmuştur. Şüphesiz araştırmacıların Roma- Bizans ve Yahudi hukuku ile benzerlikler kurmaları, Batı’daki hukuk kültürünün ve hukukçuların şahsî profiliyle alakalıdır.

9 Güneş Ceylan, *Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi*, makalenin s. 2, 4.

10 Bedir, “Oryantalizm ve İslam Hukuku”, s. 13.

11 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 67.

Elbette Gayr-ı müslim olarak onların böylesi mucizevi olguyu, İslam hukukunu şer'î, yani Tanrı kaynaklı olmasıyla açıklamaları beklenemezdi. Doğal olarak da İslam hukukunun kökenlerini dış etkenlerde aramaya başladılar.¹²

Onları bu düşünceye iten bir sebep de 19.yy'ın sonu ve 20. yy'ın başında Batı'da hakim bazı düşünce ve genel kabullerdi. Buna göre Batı medeniyeti özgün, benzeri olmayan bir medeniyettir ve Batı dışı toplumların Batılı kurumlara bırakın denk olmasını benzer kurumlar bile üretmesinden söz edilemezdi.¹³ Müslümanların kendi başlarına bir hukuk sistemi geliştirebileceklerine ihtimal vermeyen bu bakış açısı için, hukuk sistemlerinin yaşadıkları toprakların kültürlerinin bir ürünü olması gerçeğinden hareketle İslam hukukunun teşekkülünde o dönemde hâlâ canlı olan Roma hukukunun etkisini iddia etmek gayet makul görünüyordu.¹⁴ Müslümanları küçümseyici bu tavır öylesine güçlü idi ki başta fıkha hukuk sistemi değeri bile atf etmeyip onu "vazifeler bilimi" (deontology) olarak kabul etmişlerdi.¹⁵

Öte yandan genel olarak İslam'ı, özelde fıkhnın deliller hiyerarşisini bir kurgudan ibaret gören ve fıkhnın özünü oluşturan hadisleri uydurma sayan bu görüş fıkhnın bu kurgusunu deşifre etmeye ve hukukun hammaddesini yerel uygulamalar olarak açıklamaya çalışıyordu. Oryantalistleri bu şekilde açıklamaya iten sebeplerden biri de onların büyük bölümünün Hıristiyan ve Yahudi kutsal metinlerine yönelik modern eleştirilerinin etkisiyle İslam'ın da Yahudilik ve Hıristiyanlıkla aynı kaderi paylaştığına dair ön-kabulleri olabilir.¹⁶

İslam hukukunu Roma hukuku ile ilişkilendirme isteğinin sosyal ve siyasi nedenleri de vardı. Avrupa'nın ortak değeri haline gelmiş olan Roma hukukunun Müslüman devletlerde uygulanan İslam hukukunun temeli olduğunu ispatlamak suretiyle siyasî güç ve otorite kazanmak hedefleniyordu.¹⁷

3.2. İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezinin Tarihi Süreci

Hollandalı şarkiyatçı Adriaan Reland (1676-1718) 1708 yılında İslam hukuku ile Roma hukuku arasındaki benzerliklere dikkat çeken ilk isimdir. "*Dissertationes*

12 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 67.

13 Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s. 14.

14 Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s. 34.

15 Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s. 13.

16 Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s. 34.

17 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 68.

Miscellanea” isimli eserinde iki hukuk sistemi arasındaki benzerlikleri ele almış, ancak tarihsel bir etkileşime dair herhangi bir iddiada bulunmamıştır. Reland İslam hukukundaki “yabancı unsurlar” bağlamında yer verdiği Roma hukukuna diğerlerinden daha çok ağırlık vermiştir.¹⁸

Roma hukuku ile İslam hukuku arasında etkilenme bağlamında irtibat kuruluş birincinin ikincide etki ettiği iddiasının ortaya atılması ise bir buçuk asır sonra 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bu irtibatı kurarak söz konusu iddiayı ilk ortaya atan Dominico Gatteschi’dir. 1865 yılında neşrettiği “*Manuale Di Diritto Pubblico E Privato Ottomano*” (Osmanlı Kamu ve Özel Hukuk El Kitabı) adlı eserinde Gatteschi İslam hukukunun Roma hukukundan türediğini iddia etmiştir. Müslümanların vakıf müessesini dahi Romalılardan aldıklarını iddia edecek kadar ileri gitmiştir.¹⁹

C.A. Nallino’ya göre İskenderiye İstinaf mahkemesi avukatlarından ve Mısır Enstitüsü azalarından olan Gatteschi, “ne Arapça ne Türkçe/Osmanlıca biliyordu. Mısır ve Osmanlı ile ilgili hukuki ve adli meselelere ilgi duyuyordu.” ve “kıymetten mahrum olmayan bir takım eserler yazmıştı”.²⁰ Nallino’ya göre Gatteschi, “tartışmalı bir takım tarihi olaylar ile Justinien ve İslam hukuku arasındaki bazı benzerliklerden hareket ederek Roma hukuku normlarının Muhammed’e atfolunan hadisler şeklinde İslamiyete girişinin kolaylaştırılmış olduğunu varsayımını ileri sürmüştü.”²¹

Sonra Hollandalı Van den Berg, 1868 yılında Leiden’de basılan bir kitabında bu konuya değinmiş ve iddiayı desteklemiştir.²² Ardından Fransız şarkiyatçısı Gustave Dugat (1824-1894)²³ 1873 yılında Paris’te yayınlanan eserinde bu konuya değinmiş ve söz konusu tezi destekleyen ifadeler kullanmıştır.²⁴

Avusturyalı meşhur şarkiyatçı ve devlet adamı Alfred von Kremer (1828-1898)²⁵, 1875 yılında Viyana’da neşrettiği “*Kultur geschichte des Orients unter den*

18 Kurt, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, s. 68

19 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609. Köprülü 1942 yılında “Vakıflar Dergisi”nde yayımlanan “Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekamülü” isimli makalesinde de buna cevap vermiştir. Bk. Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi*, s. 257.

20 Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, *İslam Fıkıhı ve Roma Hukuku*, s. 53.

21 Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, s. 53, 54.

22 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609.

23 Dugat hakkında bk. Harekat, “Dugat, Gustave”, IX, 545, 546.

24 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609.

25 Hayatı için bk. Turgut Akpınar, “Kremer”, *DİA*, XXVI, 289

Chalifeu” (Hilafet Gölgesinde Doğu'nun Kültürel Tarihi) isimli iki ciltlik kitabında²⁶ bu tezi savunmuştur.²⁷ Oryantalistler arasında konuyu etraflıca ilk defa ele alan odur.²⁸

Güney Avustralya Meclisi'nde 1868-1875 yılları arasında Victoria ve daha sonra Port Adelaide'yi temsil eden bir pastoralist ve politikacı olan Henri Kent Hughes (ö.1880), İslam Hukuku'nun kaynağına dair 1880'de “*La France Judiciaire*”da yayınlanan yazısında (s.252-256) bu tezi desteklemiş, hatta “İslam hukuku pek az değişmiş Roma Hukuku'ndan başka bir şey değildir” diyecek kadar aşırı ifadeler kullanmıştır.²⁹

Bu tezi İngiliz hukukçu³⁰ Sheldon Amos (1835-1886) “*Roman Civil Law*” (Roman Medeni Kanunu)³¹ ve “*The History and Principles of Civil Law of Rome*” (Roma Medeni Hukuku Tarihi ve İlkeleri) (406-415 sayfaları arasında) kitaplarında savunmuştur.³² S.V. Fitzgerald onu bu tezin baş savunucularından biri olarak zikretmiş ve tezindeki iddialarını teker teker tenkit etmiştir.³³

Tunus devletinin kuruluşunda Tunus Medeni Kanunu ve Ticaret hukukunu hazırlamak için davet edilen Fransız hukukçusu Santillana 1897 senesinde hazırladığı “Tunus Medeni ve Ticaret Hukuku” projesinin hususi hukuka dair olan kanunun bir babını mukayeseli hukuka tahsis etmiş, İslam Hukuku'nun Roma hukukundan ne derece faydalandığını ispata çalışmıştır.³⁴

Nihayet I.Goldziher'in (ö.1921) konuyla ilgili yazıları sonucunda bu fikir müsteşrikler ve mukayeseli hukukçular arasında hızlı bir şekilde yayılmış ve yerleşmiştir.³⁵ Goldziher MEB tarafında basılan İslam Ansiklopedisindeki “fıkıh” maddesinde³⁶ ve “*Le Dogme et La Loi de l'İslam*” isimli kitabında (Paris: 1920) bu tezi işlemiştir.³⁷ Fakat bunun, onun diğer bazı makale ve eserlerinde işlediği “İs-

26 1: 32 vd. Bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 19.

Eser 1920 yılında Khuda Baksh tarafından da İngilizce'ye çevrilmiştir. Bk. Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1128.

27 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609. Ayrıca bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 19

28 Bedir, “Oryantalizm ve İslam Hukuku”, s. 34.

29 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609.

30 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 349.

31 Ebû Talib, *Beyneş-Şeriat'l-İslâmiyye ve'l-Kanuni'r-Rumani*, s. 5.

32 Hamidullah, “İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri”, s. 8. Ayrıca bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s.18.

33 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s.1133, 1143, 1144.

34 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s.340.

35 Köprülü, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 609, 610.

36 Goldziher, “Fıkıh”, *MEBİA*, IV, 601-608.

37 Bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s.19.

lam medeniyetinin esas itibarıyla Arap karakteri taşıdığı” teziyle çelişmesinden³⁸ ve son yayımlanan bazı kitaplarında Roma etkisi üzerinde pek durmamasından³⁹ yola çıkan kimi araştırmacılar onun bu fikrinden muhtemelen vazgeçtiği çıkarımında bulunmuşlardır.⁴⁰ Ancak, öyle olsa dahi, anlaşılan, onun ilk yazdıkları oryantalistler arasında bırakacağı etkiyi bırakmış, varsa sonraki fikir değişikliği gözlerden kaçmıştır.

İtalyan şarkiyatçı Cosi E. Carusi 1913- 1935 yılları arasında yayımlanan muhtelif kitap ve makalelerinde bu tezi desteklemiştir.⁴¹

I.Goldziher’in en önemli öğrencilerinden olan ve İslam hukuku üzerinde ciddi çalışmaları bulunan Joseph Schacht (ö.1969) da benzer iddialarda bulunmuştur. An Introduction to Islamic Law isimli kitabında icmanın Roma’daki opinio prudentium (zeki görüş/keskin bakış) düşüncesinden formüle edildiğini, beş hüküm sınıflandırmasının Stoacı felsefeden⁴² alındığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Onun bu ve benzeri iddialarına Şükrü Selim Has, Ahmet Hasan’dan da iktibas yaparak cevaplar vermiştir.⁴³ Schacht, İslam Hukukunun, özellikle ibadetler konusunda Yahudi hukukundan da etkilendiğini söylemiş, “Bazen bir kavramın, İslam hukukuna doğrudan doğruya Helenistik hitâbet yoluyla mı yoksa Yahudi hukuku aracılığı ile mi girdiği kestirilememektedir.” demiştir.⁴⁴ Bununla birlikte Schacht’ın İslam hukukunun orijinalliğini savunduğunu söyleyenler de vardır.⁴⁵ Aslen bir Alman Yahudisi ve İsrail’de şarkiyatçılığın kurucu ve geliştiricilerinden olan Shelomo Dow Goitein (1900-1985) da⁴⁶ kitap ve makalelerinde bu tezi desteklemiştir.⁴⁷

38 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1130.

39 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1142.

40 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1130, 1142.

41 Bk. Ebû Talib, *Beyne’s-Şeriatil-İslâmiyye ve’l-Kanuni’r-Rumani*, s. 5.

42 Stoa felsefe okulu; Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan, Helenistik dönemin ikinci ve en önemli felsefe okulunun adıdır. Ahlak felsefesi alanındaki fikirleriyle Hristiyan felsefesini etkileyen Stoa okulu, doğanın kendi yasaları içinde bir işleyişe sahip olduğunu, insanın da bu işleyişin etki alanında bulunan bir parçası olduğunu ileri sürer. Sözlükte “revak” anlamında Yunanca bir kelime olan stoa, Helenistik dönemin ikinci ve en önemli felsefe okulunun adıdır. Stoacılık bilimsel bir teori olmaktan çok bir ahlak felsefesidir.

Bk. Kaya, “Revakiyyun”, XXXV, 24; <https://www.felsefe.gen.tr/stoa-ahlaki-nedir-stoacilarin-ahlak-anlayisi/> (erişim tarihi: 16.12.2019).

43 Bk. Has, “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 341-344.

44 Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 22.

45 Örneğin Hayreddin Karaman onun bu düşüncede olduğunu söylemiştir. Bk. Karaman, “Fıkıh (İslâm ibadet ve hukuk ilmi)” <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/gelismeler/0047.htm> (erişim tarihi: 15.11.2019)

46 Hayatı için bk. Landau, “GOİTEİN, Shelomo Dov”, XIV,101.

47 Hayreddin Karaman onu Schacht gibi İslam hukukunun etkilendiği tezine karşı olan oryantalistler arasında zikretmiştir. Bk. Karaman, “Fıkıh (İslâm ibadet ve hukuk ilmi)”, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/gelismeler/0047.htm> (erişim tarihi: 15.11.2019).

Londra'daki Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsünde İslam Hukuku hocaları olan⁴⁸ Fitzgerald konuyla ilgili makalesinde bu tezi destekleyen başka isimleri de zikretmiştir. Ona göre mesela Ion, “*Michigan Law Review*” dergisindeki yazılarında⁴⁹ ve “*Roman Law in the Modern World*” kitabında da bu tezi destekleyici ifadeler kullanmıştır. Fitzgerald'a göre onun bazı orijinal pasajları bulunsa da bunlarda dahi vakıaları kendi görüşünü destekleyecek şekilde farklı sunmaktan geri durmamıştır.⁵⁰ Charles Phineas Sherman 1917 yılında yayımlanan “*Roman Law in the Modern World*” (Modern Dünyada Roma Hukuku) isimli kitabında (139, 178-181) bu iddiayı desteklemiştir.⁵¹ Bay Ullah 1926 tarihli “*Muslim Law of Marriage*” (Müslüman Evlilik Yasası) isimli tezinde, Saksena da 1937'de basılan “*Muslim Law*” isimli kitabında (105-108) bu tezi savunmuştur.⁵² Hatta Macdonald, Müslim Theology'de (s.85) ve Tyabji, “*Muhammedan Law*”da (3. baskı, 827) bunu desteklemiştir. Fitzgerald bunlar için “bütün dünyaca değerleri teslim edilen iki müellif, bu bulaşıcı hastalığın etkisinden tamamen azade değillerdir” ifadesini kullanmıştır.⁵³

İslam hukukuna dair neşredilen bazı monografilerde de, etkilenmeyi destekler mahiyette karşılaştırmalar yapılmıştır. Mesela, A. Marnuer, “*Le Chefa*” (Paris, 1910) adlı eserde, fıkhıdaki şuf'anın Bizans hukukundaki portimesis ile benzerliğini ortaya koymaya çalışmıştır. E.Bussi, *Ricerche intomo aile relazioni fra retratto bizantion e musulmano* (Milano, 1933) adlı eserinde, bunu ispata çalışmıştır. M. Morand ve Becker de vakıf müessesesinin Bizans hukukundan alındığını delillerle ortaya koymaya çalışmışlardır. E. Tiyan, “*Historie de l'organisation judiciaire en pays d'islam*” (Paris, 1938, 1, 114-138) İslam beldelerindeki adli teşkilat tarihini incelerken, Greko-Romen ve İslam adli sistemleri arasındaki benzeyişleri ortaya koymuştur.⁵⁴

Bu iddianın dillendirilmesi bunlarla sınırlı değildir. M. Fuad Köprülü bu tezin tarihi sürecine ilişkin bazı bilgileri verdikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “İşte bütün bunların neticesi olarak, İslam müesseselerine dair en salahiyyetli alimler

48 Bekir, *Asâletü'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 15.

49 Bu referans için ayrıca bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 19.

50 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1130.

51 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1130.

52 Ayrıca bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 19.

53 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1130, 1131. Ayrıca bk. Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 19.

54 Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 257.

tarafından, 25 seneden beri neşredilen umumi mahiyette eserlerde ve bir takım umumi tarih kitaplarında ve ansiklopedi maddelerinde, aynı fikir, ufak-tefek farklar ile tekrarlanıp durmuştur.”⁵⁵

İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği veya ictibas edildiği tezinin ortaya çıkması ve yayılmasında dikkat çeken husus İslam ve Müslümanlar hakkında önyargılı hareket ettikleri gözlemlenen bu şarkiyatçılar ve diğer yazarların ileri sürdükleri çürük iddialarda “alleged”(iddia edilmiştir), “may be”(olabilir), “may thus be seen as”(böyle görülebilir), “presumably”(muhtemelen) gibi temkinli ifadeler kullanmalarına rağmen ileri sürdükleri görüşlerin sanki kesinlik belirtiyor gibi revaç görmüş olmasıdır.⁵⁶

Tezi ortaya atanların ortak hareket noktası iki hukuk arasındaki benzerlik iddiasıdır. Örneğin “Beyyine davacının, yemin davalının borcudur” gibi hukuk prensipleri her iki hukukta da vardır. Fakih, fıkıh ve icma gibi terimler her iki hukukta bulunmaktadır ve bunlar onlara göre İslam hukukunun diğerinden ictibas edildiğini göstermektedir.⁵⁷

3.3. Etkileme Yolu ve Biçimine Dair Tezler

Roma hukukunun İslam hukukundan ictibas edildiği veya en azından etkilendiği iddiası daha önce belirttiğimiz gibi oryantalistler tarafından ortaya atılmıştır. İddia sahiplerinin bazıları bu etkinin direkt olduğunu söylerken, bazıları Yahudiler yoluyla, bazıları cahiliye dönemi Arap kanunları yoluyla, bazıları ise diğer ülkelerin fethi yoluyla olduğunu söylemişlerdir. Bazıları bu etkinin genel olduğunu iddia ederken bazıları belli mezheplerle sınırlı tutmuş veya zayıf olduğunu ifade etmiştir. Bunların birçoğu etkilenme ve ictibasın doğal seyrinde, zamana yayılmış biçimde ve sivil olarak gerçekleştiğini söylerken, son zamanlardaki bazı tezlerde bunun devlet eliyle ve devletin emriyle gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Bütün bunların yanında batıda bu teoriye bütünüyle karşı çıkan ve çoğunluğunu hukukçuların oluşturduğu bir kesim de vardır. Bu bölümde tüm bunlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

55 Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 257, 258.

56 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 340.

57 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 341-345.

3.3.1. Etkilenmenin Direkt ve Genel Olduğu Tezi

Yukarıda adı anılan teoriyi destekleyenlerin çoğunluğu bu görüştedir. Onlara göre İslam hukuku farklı mezhepleriyle tamamen Roma hukukundan etkilenmiş veya ondan iktibas edilmiştir. Zira onlara göre kısa zaman önce deve ve koyun çobanı olan ve medeniyetten hiçbir nasibi bulunmayan bedevi Arapların bir devlet sistemi kuracak ve yönetecek bir tecrübe ve birikimleri yoktu. Fethettikleri Suriye ve Mısır gibi ülkeler ise yakın geçmişe kadar Roma hukukuyla yönetiliyordu ve onların gözlerini kamaştırarak bir medeniyetin izleri hala duruyordu. Dolayısıyla yeni bir devlet kuran ve medeniyet kurma çabasında olan Müslümanların ele geçirdikleri topraklardaki medeniyetten, bu arada devlet teşkilatı ve hukuk sisteminden etkilenmemiş ve ondan istifade etmemiş olması düşünülemez. Özellikle kısa sürede böyle bir devlet teşkilatı ve hukuk meydana getirmiş olmaları, ancak bununla açıklanabilir.⁵⁸

3.3.2. Etkilenmenin Belli Alan veya Mezheple Sınırlı Olduğu Tezi

Bazı oryantalistler İslam hukuku ile Roma hukuku arasındaki ilişki hususunda daha ılımlı ifadeler kullanmış, İslam hukukunun diğerinden kısmi etkileşiminden bahsetmişlerdir.

Mesela “İslam hukukunun üzerinde bina edildiği prensiplerin ve onun uygulanmasının bütün esprisinin Roma hukukçularınıninkilerle hiçbir alakası yoktur.” diyen H.A.R. Gibb, “Roma hukukunun bazı kuralları ve muhtevası İslam hukukuna sızmışsa da” ifadesiyle kısmi bir etkilemeye işaret etmiştir.⁵⁹

Kısmi etkilenmeyi ileri sürenlerden bazıları bunu belli mezheple, örneğin Hanefi mezhebiyle sınırlandırmışlardır. Mesela hemen hemen tamamı İslâm hukuku sahasında olmak üzere otuza yakın kitabı, çeşitli ilmi dergilerle kolektif eserlerde araştırma yazıları ve bazı ansiklopedilerde maddeleri bulunan son devrin İslam hukuku alanındaki en ciddi araştırmacılarından birisi olan Coulson (1928-1986)⁶⁰ de Roma hukukunun İslam hukuku üzerindeki etkisinden bahsetmiş, fakat bunu Ebû Hanife ve Kufe ekolü ile sınırlandırmıştır. Coulson, erken dönem Medine fakihlerinin en belirgin özelliği geleneğe bağlılık iken, Kufeli fakihlerin, geçmişte kökleri ve bağları olmayan yeni kurulmuş bir toplumda araştırma ve fikir yürütmede daha serbest hareket edebildiklerini ve Kufe ekolünün hem coğrafi hem

58 Buzanite, “Tarihu'l-fikhi'l-İslâmi fi mir'âti'l-müşteşrikin”, s. 70.

59 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 347, 348.

60 Hayatı için bk. Kellek, “COULSON, Noel James”, VII, 71, 72.

de zihni olarak yabancı hukuk sistemlerinin etkisine daha açık olduğunu belirtmiştir. Buna Ebû Hanife'nin sefihin yirmi beş yaşına geldiğinde kendi malında vasisinin izin ve kontrolü olmaksızın istediği gibi tasarruf edebileceği görüşünü örnek olarak göstermiştir. Ebû Hanife'nin bu görüşünde Roma hukukundan etkilendiğini ima etmiştir.⁶¹

3.3.3. Etkilenmenin Yahudi Kültürü Yoluyla Olduğu Tezi

Kimilerine göre bu görüşün bayraktarlığını Fransız karşılaştırmalı hukuk araştırmacısı Edward Ber yapmıştır. Meşhur Müslüman hukukçu Senhuri'nin de hocası olan Lambert'e göre Yahudi hukukunda Roma hukukunun, İslam hukukunda da Yahudi hukuk ve şeriatının etkisi vardır. Dolayısıyla İslam hukuku Roma hukukundan direkt değil, Yahudi kültür ve hukuku yoluyla etkilenmiştir. Zira ona göre Yahudilerin Talmud'unun İslam hukukunda etkisi açıktır ve İslam hukuku ile Yahudi hukuku arasında özellikle aile hukuku, evlenmenin şekil ve şartları, miras hukuku, kölelik hukuku ve ceza hukukundaki benzerlikler bunun delilidir.⁶² Ancak Lambert'in İslam hukukunun hiçbir hukuktan direkt ve dolaylı etkilenmediği ve orijinal olduğu görüşünde olduğunu söyleyenler de vardır.⁶³

Bu tezi savunanlardan biri von Kremer'dir. Ona göre İslam hukukuna Yahudilerden geçme bir çok hüküm vardır. Bunlardan evlilik, miras ve ceza hukuku gibi alanlardakiler direkt Yahudi şeriatında bulunan hükümlerdir. Ancak kefalet ve vasiyet gibi bazı hükümler Yahudilere Romalılardan geçmiş olan hükümlerdir. Dolayısıyla bu ikincisi Roma hukukundan İslam hukukuna Yahudiler yoluyla geçen hükümlerdir.⁶⁴

Daha önce Schacht'tan naklettiğimiz “Bazen bir kavramın, İslam hukukuna doğrudan doğruya Helenistik hitâbet yoluyla mı yoksa Yahudi hukuku aracılığı ile

61 Has, “Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 348.

62 Bk. Ebû Talib, *Beyneş-Şeriat'l-İslâmîyye ve'l-Kanunî'r-Rumani*, s.60, 61 (Lambert, *Fonction de droit civil compare*, p.283'ten naklen).

63 Köse, “İslam Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme” isimli makalesinde (Makâlât, 1999/1,7), Senhuri'nin *Min Mecelleti'l-ahkami'l-adliyye* kitabından (s. 59), Lambert'in İslam hukukunun orijinal olduğu düşüncesini nakletmiştir. Bizim alıntılıdığımız eserde ise yazar Lambert'ten direkt alıntı yapmaktadır. Bazı oryantalistler İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği görüşüne karşı çıkarken, bunu orijinal olduğu anlamında değil, kendilerinin “İslam hukukunun Yahudi şeriatından etkilendiği” yönündeki düşüncelerini destekleme amacıyla yapmaktadırlar. Burada iki ihtimal var; ya Senhuri'nin naklettiği görüş Lambert'in başka bir makale veya kitabında yer alan başka bir görüşüdür. Veya Senhuri, Lambert'in İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği tezine karşı çıkmasından böyle bir çıkarımda bulunmuştur.

64 Buzanite, “Tarihu'l-fikhi'İslâmî fi mir'âti'l-müsteşrikin”, s. 66.

mi girdiği kestirilememektedir.” ifadesinden anlaşılacağı üzere o da etkilenmenin Yahudiler yoluyla dolaylı olduğuna ihtimal vermektedir.⁶⁵

Bu tezi savunanların gerekçeleri üç hukuk arasındaki benzerliklerdir. Ancak dolaylı etkileşim ihtimali matematiksel olarak direkt etkilenmeden daha zor gözükmektedir.⁶⁶

3.3.4. Etkilenmenin İslam Öncesi Arap Hukuku Yoluyla Olduğu Tezi

Bu iddianın destekçileri nispeten azdır. Alman oryantalist Gotthelf Bergstrasser 1935 yılında Berlin’de basılan “*Grundzüge des islamischen Rechts*” (İslam Hukukunun En Temel İlkeleri) isimli kitabında,⁶⁷ Graf Erwin de 1960’da Viyana’da yayınladığı “*Vom Wesen und Werden des islamischen Rechts*” (“İslam hukukunun doğası ve gelişimi üzerine”) isimli makalesinde⁶⁸ bu görüşü savunmuştur. Schacht da bunu Roma hukukundan etkilenmenin gerçekleşme yoluna dair ihtimallerden biri olarak zikretmiştir.⁶⁹

Bu tezin gerekçesini özetle şöyle ifade edebiliriz: Arabistan’ın Mekke ve Medine şehirleri dışındaki bedevi bölgelerinde ilkel hukuk varken, bu iki şehirde bir hukuk, özellikle de ticaret hukuku vardı. Medine bunu Medineli Yahudilere borçlu iken Mekke Roma’ya borçluymuştu. Muhammed de geldiği toplumun kanunlarında köklü değişim yapma niyetinde olmadığına ve bunları bazı değişikliklerle birlikte ele aldığına göre Muhammed’in Arap örf hukuku üzerine kurduğu ve daha sonra 2. yüzyılda Müslümanlar tarafından yine aynı hukuk üzerinden geliştirilen hukuk, dolaylı olarak da Roma hukukuna dayanmış olmaktadır.⁷⁰

65 Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 22.

66 Üç hukuk arasında bu şekildeki zincirleme/dolaylı etkileşimin, iki hukuk arasındaki direkt etkileşimden, gerçekleşmesi daha zor, ispatı daha güç, oranı çok daha az olacağı açıktır. Çünkü hukuklar arası kesin olan etkileşimlerde dahi etkileme oranı cüz’idir. Üçüncü bir hukukun etkileşiminde birincinin üçüncüdeki etki oranı daha da düşer. Örneğin, her biri arasında yüzde yirmi oranında üç hukuk arasında zincirleme etkileşimi farz ettiğimizde birinci hukukun ikincideki oranı yüzde yirmi iken, üçüncüdeki oranı yüzde 4’e düşer. Bunu konumuza uyarlayacak olursak; Yahudi hukukunun yüzde 20’sinin Roma hukukundan direkt iktibas olduğunu varsayar, sonra İslam hukukunun Yahudi hukukundan yine yüzde 20 oranda iktibas olduğunu varsayarsak, İslam hukukunun Roma hukukundan iktibas oranı 4’e düşer. Çünkü Yahudi hukukundaki Roma etkisi yüzde 20 olursa, Yahudi hukukundan yüzde 20 iktibas durumunda bu yirminin 16’sı (toplamın yüzde seksenine tekabül eder) Yahudi hukuku, sadece dördü (toplamın yüzde yirmisine tekabül eder) Roma hukukundan olur. Kaldı ki, Yahudilerle ve Müslümanların kendilerine özgü birer şeriatlarının bulunması, Roma’nın aksine hukuklarının laik değil dini karakterde olması, Peygamber (s.a.v)’e suikast çabalarından itibaren başlayan Müslümanlarla Yahudiler arasındaki husumet, Müslümanların onlardan daha üstün konumda olmaları vs. bahsedildiği şekilde üçlü etkileşimin önündeki engellerdendir.

67 Buzanite, “Tarihu’l-fikhi’l-İslâmi fi mir’âti’l-müsteşrikîn”, s. 66.

68 Buzanite, “Tarihu’l-fikhi’l-İslâmi fi mir’âti’l-müsteşrikîn”, s. 49.

69 Buzanite, “Tarihu’l-fikhi’l-İslâmi fi mir’âti’l-müsteşrikîn”, s. 66.

70 Buzanite, “Tarihu’l-fikhi’l-İslâmi fi mir’âti’l-müsteşrikîn”, s. 67, 68.

3.3.5. *İslam Hukukunun Devlet Eliyle Oluşturulduğu ve Onu Yapanların Roma Hukukunu Esas Aldıkları Tezi*

Son dönemlerde bazı oryantalistler daha ileri giderek mevcut İslam hukukunun, Abbasilerin devletleri için bir hukuk tesis etme projesinin eseri olduğunu, bununla görevlendirilen Müslüman ilim adamlarının da gerek düşüncelerinde, gerek teliflerinde tamamen Roma hukukunu esas aldıklarını iddia etmişlerdir. Buna göre Roma hukukundan planlı bir iktibas söz konusudur.

İslam hukukunun Roma hukukundan etkilenmesini Kufe ekolüyle başlatma görüşünü son dönem şarkiyatçılarından Alman Benjamin Jokisch daha ileri götürerek bunun Harun Reşid'in İmparatorluğunun yazılı bir hukuk kurma projesinin eseri olduğunu iddia etmiştir. Onun bu maksatla kadilkudatlık kurumunu ihdas ettiğini ve başına önce Ebû Yusuf'u, o vefat edince Muhammed b. Hasen'i getirdiğini iddia etmiştir. 2007'de Berlin'de yayınlanan "*İslamic Imperial Law*" isimli kitabında⁷¹ her ikisinin kitaplarını, özellikle Muhammed b. Hasen'in el-Asl kitabını Arapçaya çevrilen Roma hukuku kitaplarından, özellikle Yunan yasa, felsefe ve geleneğine büyük etkisi bulunan latince Corpus Iuris Civilis'in Yunanca'ya çevrilmiş ve şerh edilmiş hali olan Digestumma kitabından istifade ederek yazdığını iddia etmiş, buna aralarında bulunan bazı benzerlikleri örnek göstermiştir. İleride görüleceği üzere bu tez, Türkiye'deki bazı araştırmacılar tarafından da kabul görmüş ve desteklenmiştir.

3.4. *İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği ve Ondan Alındığı Tezine Karşı Olan Batılılar*

Bazı insafsız batılı araştırmacılar ve hukukçular adı geçen oryantalistlerin aksine İslam Hukuku'nun Roma hukukundan alındığı tezine şiddetle karşı çıkmış, ondan etkilenmediğini ve alınmadığını delilleriyle ortaya koymuşlardır. Ancak bunlardan bazıları İslam hukukunun tamamen orijinal olup hiçbir hukuka borçlu olmadığını söylerken, bazıları Yahudi hukukundan alınmış olabileceğini öne sürmüşlerdir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

71 Benjamin Jokisch, *İslamic Imperial Law*.

3.4.1. C.A.Nallino

Kemal Kuşçu tarafından “İslam Fıkhı ve Roma Hukuku” adıyla yayınlanan derleme-tercüme eserinde üçüncü makale olarak yer alan⁷² “Roma Hukukunun İslam Hukukuna Tesiri Oldu mu?” isimli makalesinde C.A. Nallino⁷³, bu teze tamamen karşı çıkmıştır. Buna en çarpıcı gerekçesi İslam Hukukunun hicretin ilk asrında teşekkül etmiş olmasıdır. Ona göre fıkhî mezhepler bu dönemde teşekkül etmiş olmasaydı, sünni ve şii mezhepler arasındaki bu büyük benzerlik nasıl izah edilebilirdi?⁷⁴ Ona göre fıkhın sür’atle gelişmesi başka bir kaynaktan beslenmesi ile açıklanamaz; aksine tefsir, hadis ve kelam gibi muhtelif dallarıyla tüm ilimlerin gelişmesinin bir parçasıdır.⁷⁵ Nallino sözünü şu cümleyle bitirmiştir: “Bu tarihi şartlar içinde Roma hukukunun –bir kısım idari tertipler hariç- İslam hukukunun teşekkülünde kayda değer bir tesiri olmaması hayret edilecek bir şey değildir.”⁷⁶

3.4.2. C.H.Bousquet

1947 yılında⁷⁷ yayınlanan ve Kemal Kuşçu’nun “İslam Fıkhı ve Roma Hukuku” isimli derleme-tercüme eserinde ikinci makale olarak yer alan “Fıkıh Muamma-sı ve Kaynaklarının Esrarı” isimli makalesinde Bousquet İslam hukukunun kısa sürede teşekkülüne duyduğu hayranlığı ifade etmiş ve bunu bir muamma olarak nitelemiştir. Ona göre İslam hukukunun ruhu Roma hukukunun ruhundan olabildiğince uzaktır.⁷⁸ O şöyle der: “O halde ruh bakımından Fıkıh, Roma hukukuna bir şey borçlu değildir, gibi bir netice çıkarmak tamamen mümkündür ve esas olan da budur.”⁷⁹ Ona göre İslam hukuku ile olsa olsa Yahudi hukuku arasında

72 Makale Arapçaya da çevrilmiş ve konuyla ilgili burada da yer verdiğimiz başka makalelerle birlikte toplam 5 makale olarak 1973 yılında Kahire’de “Hel li’l-kanuni’r-rumi te’sirun ale’l-fikhi’l-islâmi” (Roma Hukukunun İslam fıkhı üzerinde bir etkisi var mıdır?) adıyla 190 sayfalık kitap olarak basılmıştır. Diğer makaleler Muhammed Hamidullah, C.H. Bousquet, S.V. Fitzgerald ve Muhammed Maruf Devalibi’ye aittir. Sonuncusu dışındaki makalelerin derlemesi ve dipnotları Muhammed Hamidullah’a aittir.

Arapça baskısında ifade edildiğine göre bu makalesini Nallino 1933 yılında Roma’da gerçekleştirilen “Roma Hukuku” isimli uluslararası sempozyumda sunmuş, makale 1942 yılında Roma’da basılan bir kitâbında bir bölüm olarak basılmıştır.

Bk. Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, s. 53; Heyet, *Hel li’l-kanuni’r-rumi te’sir ale’l-fikhi’l-İslâmi*, s. 67.

73 s.53-67.

74 Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, s.59, 60.

75 Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, s.64, 65.

76 Nallino, “Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?”, s. 67.

77 Makalenin yer aldığı Arapça baskıda makalenin tarihi bu şekilde verilmektedir. Bk. *Hel li’l-kanuni’r-rumi te’sir ale’l-fikhi’l-İslâmi*, s. 3.

78 Bousquet, “Fıkıh Muamma-sı ve Kaynaklarının Esrarı”, s. 33.

79 Bousquet, “Fıkıh Muamma-sı ve Kaynaklarının Esrarı”, s. 35.

benzerlikten bahsedilebilir, fakat yine de İslam hukukçularının mesaisi hahamların mesaisinin çok daha fevkindedir. Bousquet makalesini şu cümleyle bitirir: “Velhasıl fıkıh İslam’ın hemen hemen müstakil bir buluşu gibi görünüyor”⁸⁰

3.4.3. Fitzgerald

1951 yılında The Law Quarterly Review dergisinde (cilt: 67, s.81-102) “*The Alleged Dept of Islamic to Roman Law*” başlığıyla yayınlanan ve Asis. Dr. Bilge Umar tarafından tercüme edilerek 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasında yayımlanan⁸¹ makalesinde Fitzgerald İslam hukukunun orijinalliyini şiddetle savunmuş, Roma hukukundan alındığı iddiasına karşı çıkmıştır. Ona göre “Allah’ı hukukun yegane kaynağı sayan ve herhangi bir beşeri teşrii otoriteyi kesinlikle reddeden bir sistem için bu (iddia), gerçeğe tamamen aykırıdır.”⁸² Fitzgerald ortaya atılan bu tezde izlenen metodu “gayri ilmi” ve kullanılan tarihi verileri “şüpheli” olarak nitelemiştir.⁸³ Hiçbir fıkıh kitabında Roma hukukuna atıfta bulunulmaması, gösterdiği gerekçelerdendir.⁸⁴

3.4.4. Rene David

20. yüzyılın ikinci yarısında, karşılaştırmalı hukuk alanında kilit isimlerden biri olan Fransız hukuk profesörü Rene David’in de (ö.1990) hukuka dair kaleme aldığı bazı kitaplarında İslam hukukunun orijinalliyine değinmiş ve dikkat çeken itiraflarda bulunmuştur.⁸⁵

Şu ifadeler ona aittir: “İslam hukuku, yapısı, içerdiği kategori ve kavramlar itibariyle, buraya kadar incelediğimiz hukuklara (Roma-Germen, Sosyalist hukuklar, Common Law) nazaran büyük bir orijinallik taşır... Asıl olan, İslam hukukunun diğer hukuklar ve özellikle kendisi gibi dini olan kanonik hukuk nazarında arz ettiği fevkalade orijinal yapısıdır... Böyle bir kaynağı bulunmayan bütün sistemlere nazaran İslam hukukunun vahiy niteliği onun en belli başlı karakterini oluşturur.”⁸⁶

80 Bousquet, “Fıkıh Muamması ve Kaynaklarının Esrarı”, s. 52.

81 Bk. Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s.1128-1154. Biraz önce ifade edildiği gibi Arapçaya da çevrilen makale *Hel li'l-kanuni'r-rumi te'sir ale'l-fıkhi'l-İslâmi* adını taşıyan kitaptaki beşinci makale olarak yer almaktadır.

82 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1129.

83 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1129.

84 Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, s. 1135.

85 Bk. Yaman- Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 35, 36.

86 Yaman-Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, s.36 (David Rene, Çağdaş Hukuk Sistemleri, s. 418, 424'ten naklen).

3.4.5.Sava Paşa

Rum asıllı gayrı Müslim hukukçu Sava Paşa (ö.1906)'nın⁸⁷ bu konudaki tavrı hakkında farklı görüşler vardır. Fitzgerald onu İslam Hukukunun Roma hukukundan etkilendiği tezini destekleyenler arasında saymıştır.⁸⁸

Fakat Sava Paşa'nın aşağıdaki yine kendi kitabından yapacağımız alıntılardan ve bazı kaynaklarda kendisinden yapılan iktibaslardan, onun bir dönem bu yönde fikri olsa da son olarak aksi yönde fikirde karar kıldığı anlaşılmaktadır:

“Bu hususta bizim de kafi derecede malumatımız yok idi... Bunun içindir ki umumiyetle cari bulunan, İslam hukuku Roma hukukunun cüz'î tadil görmüş kopması olduğu yolundaki fikre biz de iştirak ediyorduk”⁸⁹ “Hadiseleri müdekkik bir şekilde tetkik etmek, bu görüşün doğru olmadığı yolunda bir kanaat husulüne kafidir”. “Bu iki hukukun da menabiinin (kaynaklarının) yekdiğerinden (birbirinden) farklı bulunduğu şüpheden azadedir. Justinien hukuku, esasını Hristiyan ahlakiyatının teşkil ettiği aklı beşere müstenid bir eserdir. İmam-ı Azam'ın cemettiği hukuk ise, münhasıran Allah'ın kelamına ve Hz. Peygamber'in sünnetine istinad etmektedir. İslam kanununun tek bir maddesi, tek bir hükmü mevcut değildir ki İslam hukuk abidesinin bu iki temel taşından birisine istinad etmiş (dayanmış) bulunmasın.”⁹⁰

İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği tezine karşı çıkanlar arasında ünlü Alman hukukçu Josef Kobler, meşhur İtalyan hukuk felsefecisi Del Vecchio ve Amerikalı hukukçu Wigmore de vardır.⁹¹ Fıkhın gelişimini daha ziyade kendi bünyesi ve ruhu dahilinde araştırmak ve izah etmek isteyen Bergstrasser (Der İslam, 14/76 vd.), en son görüş değiştirerek Roma hukuk ilminin fıkhın teşekkülü üzerinde etkisinin olmadığı görüşünü benimsemiş, C.H. Becker de “Erbe Der Anüke im Orient unâ Okzident” kitabında (1931) ona katılmıştır.⁹²

87 Hakkında bilgiler için bk. Kenanoğlu, “Sava Paşa”, XXXVI, 183, 184.

88 Fitzgerald onu şiddetle tenkit etmiş, aklını “bilimsel ve hassas-ince düşünmeyen bir akıl” olmakla suçlamıştır. Yazılarında siyasi amaçlar güttüğünü, “batı hukukunu İslamlaştırmak” (mütercimim yorumuyla batı hukuk kalıpları içinde tahlil ve izah etmek) amacı taşıdığını söylemiştir. Ona göre Sava Paşa “bunu yapabilmek için de Müslüman vatandaşlarını, İslam hukukunun batı tesirlerini kabulden hiçbir zaman çekinmemiş olduğuna inandırmayı göz önünde tutardı.” Bu yolda da bazı tarihi verileri istediği yönde kullanmaktan çekinmezdi. Bk. Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, 1130.

Dolayısıyla konu müstakil araştırmaya ihtiyaç duyacak kadar uzun olduğundan burada yaptığımız alıntılarla yetinip herhangi bir yorumda bulunmayacağız.

89 Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, s. 10.

90 Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, s. 12.

91 Köse, “İslam Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme” s. 7.

92 Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 258.

4 Ağustos 1938 yılında Lahey’de toplanan Milletlerarası Modern Hukuk Kongresi’nde de Mısırlı Müslüman üyelerin sundukları tebliğlerden sonra Kongre’de alınan kararın 3 maddesinin üçüncüsünde de “İslam hukukunun orijinal olup, -Roma hukuku dahil- herhangi bir hukuk sisteminden alınmadığı” ifade edilmiştir.⁹³

4. İSLAM DÜNYASININ TEZE KARŞI TEPKİSİ

İslam dünyasında çoğunluk bu teze karşı çıkarken çok az sayıda destek veren de olmuştur.

4.1. Tezi Reddedenler

19. yüzyılın sonlarında ortaya atılan bu iddiaya Türkiye’deki ve diğer İslam ülkelerindeki ilim adamları sessiz kalmamış, yazdıkları makale ve kitaplarla buna cevap vermeye çalışmışlardır.

Konuyla ilgili Muhammed Hamidullah’ın *İslam’da Devlet İdaresi* adlı eserinde “İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri” adlı bir bölüm bulunmaktadır. Bunun aslı Hamidullah’ın 1941’de Haydarabad-Dekkan’da toplanan pan-indiyen kongresine sunduğu bir rapordur.⁹⁴ Hamidullah bunda bu teze 12 maddede cevap vermiştir.⁹⁵ Bu bölüm Kemal Kuşçu tarafından, G.H. Bousquet ve Prof. C.A. Nallino’nun konuyla ilgili makaleleriyle birlikte Türkçeye çevrilip 1964 yılında İstanbul’da Yağmur yayınları tarafından İslam Hukuku ve Roma Hukuku adıyla basılmıştır. Hamidullah’ın iki hukuk arasındaki farkları ele aldığı bir konferansı da Türkçeye çevrilmiş ve makale olarak basılmıştır.⁹⁶ Kemal Kuşçu’nun derlediği 3 makaleye 2 makalenin eklenerek 5 makaleden oluşan 190 sayfalık Arapça bir kitap da “*Hel li’l-kanuni’r-rumi te’sirun ale’l-fikhi’l-İslâmi*” adıyla 1973 yılında basılmıştır.⁹⁷

Yusuf Ziya Kavakçı konu hakkında 1969 yılında “İslam Hukuku ve Roma Hukuku” isimli 5 sayfalık bir makalede buna cevap vermiş ve iki hukuk arasındaki bazı farkların listesini yapmıştır.⁹⁸ 1975 yılında kaleme aldığı “*Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*” isimli kitabında da Hz. Ömer’in (r.a.) Suriye’yi fethinden sonra

93 Köse, “İslam Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme”, s. 7.

94 Bk. Hamidullah, “İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri”, s. 7.

95 Bk. Hamidullah, “İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri”, s. 14-22.

96 Bk. Hamidullah, “Roma Kanunu İle İslam Kanunu Arasındaki Münasebetler”, s. 75-78.

97 Arapça baskısında yer alan Muhammed Hamidullah’a ait önsözden bu derlemenin Muhammed Hamidullah’a ait olduğu anlaşılmaktadır. Önsözün tarihi 1392/1972, yeri Paris ve İstanbul’dur.

98 Kavakçı, “İslam Hukuku ve Roma Hukuku”, s. 15-19.

burada yaşayan Hıristiyanların mahkemelerinde kullandıkları ve bu ismi taşıyan Suriye-Roma Kodu isimli hukuk kitabı ile döneme en yakın fıkıh kitabı olan Zeyd b. Ali'nin Mecmeu'l-fıkhı arasında mukayese yapmış ve aradaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymuştur.⁹⁹

Ünlü hukukçu Prof. Dr. Şakir Berki, 1969 ve sonraki yıllarda üç bölümde yayınlanan İslam Hukukunun Ana Hatları” isimli uzun makalesinde iki hukuk arasındaki farkları ortaya koymuş ve İslam hukukunun Roma hukukundan etkilenmediğini, bilakis bu hukukun hukuk tarihinde nev’i şahsına münhasır müstakil bir hukuk sistemi olarak yer aldığını ifade etmiştir. Aradaki benzerlikleri ise şöyle açıklamıştır: “hukukun bazı müesseseler ve kaideleri vardır ki, bütün beşerde müşterektir. Müşterek akliselim ve müşterek ihtiyaçlar bu benzerliklere tabii hukuk ve müşterek akliselim icadından olarak yer vermiştir.”¹⁰⁰

M. Fuad Köprülü hem M.E.B İslam Ansiklopedisi’nde Goldziher’in “Fıkıh” maddesine ek yazısında, hem de “İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi” isimli kitabında İslam hukukunda etki ettiği iddia edilen tüm hukukları ele almış, Roma hukukunun İslam hukukundaki cüz’i etkisini kabul etmekle birlikte onun kopyası olduğu iddiasının tamamen geçersiz olduğunu, etkilenmenin onun orijinal ve müstakil hüviyetini asla değiştirecek mahiyette olmadığını ifade etmiştir.¹⁰¹

Hayreddin Karaman 1973 yılında yazdığı beş sayfalık bir makalesinde,¹⁰² daha sonra “Mukayeseli İslam Hukuku” kitabında¹⁰³ ve daha başka kitaplarında, ayrıca sitesindeki yazılarda bu teze cevap vermiştir.

2000 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Faruk Beşer danışmanlığında M. Hayri Çetinkaya tarafından hazırlanan “Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkisi Sorunu” isimli 57 sayfalık yüksek lisans tezinde de bu iddiaya yönelik cevaplar ilgili kaynaklardan derlenerek sunulmuştur.¹⁰⁴

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan ve 2018 yılında vefat eden merhum Şükrü Selim Has “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku

99 Kavakçı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*. Ayrıca bk. Çetinkaya, *Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkisi Sorunu*.

100 Şakir Berki, “İslam Hukukunun Ana Hatları”, III, 57.

101 Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 257-262.

102 Hayreddin Karaman, “İslam Hukukunun Hususiyetleri ve Roma Hukuku ile Münasebeti”, s. 33-37.

103 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, s. 50-53.

104 M. Hayri Çetinkaya, *Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkisi Sorunu*.

Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri” isimli, batı kaynaklarına başvurarak kaleme aldığı 15 sayfalık derli toplu ve orijinal makalesinde¹⁰⁵ oryantalistlerin İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği iddiasını Goldziher, Santillana, Schacht gibi belli başlı oryantalistleri referans göstererek ortaya koymuş ve onlara cevaplar vermiştir.¹⁰⁶ Has, sonuç kısmında bu iddiaların arkasında yatan gayeyi “İslam ve İslam Hukukunu yıpratmak”, “Müslüman olmayanların İslamiyete ilgilerinin önünü kesmek”, “Müslümanların kendi din ve hukuk sistemlerine olan güvenini sarsmak” olarak zikretmiştir.¹⁰⁷

“Fıkha Giriş” veya “İslam Hukukuna Giriş” ders kitaplarında da daha önce adı anılan çağdaş alimlerin kitaplarındaki bilgilerden istifade edilerek derli toplu ve kısaca cevaplar verilmiştir.

Bu teoriye verilen cevaplar özetle şunlardır; Hz. Peygamber (s.a.v) bu hukuka dair hiçbir şey bilmiyordu. Beyrut hukuk mektebi 551’deki depremle yıkılıp 560’taki yangınla yandıktan sonra ortadan kalkmıştı ve bu tarihten Araplar’ın buraları ele geçirdikleri 75 yıl sonrasına kadar da eğitim sadece İstanbul’da yapılıyordu. Roma hukuku cahiliye Arapları veya Talmud yoluyla da geçmiş olamaz; çünkü bu insanların Romalılarla ilişkisi ve yabancı dil bilenlerin sayısı azdı. Bazı evrensel kaideler, akla dayanan birtakım kurallar değişik hukuklarda bulunabilir, bu mutlaka birbirlerinden aldıkları sonucunu doğurmaz. İslam hukukundaki havalere, şuf’a ve vakıf müesseselerin Roma hukukunda hiçbir karşılığı yoktur. İslam hukuku ilahi kökenli olduğundan fakihler Roma hukuku üzerinde araştırma yapmaktan geri durmuşlardır.¹⁰⁸

Bu teoriye diğer İslam ülkelerinden ilim adamları da cevaplar vermiştir. Onlardan biri Faiz el-Huri’dir. 1924 yılında Şam’da basılan ve Roma hukuku ile İslam, Fransız ve İngiliz hukukları arasında karşılaştırmayı elen alan “Mukabeletun beyne’l-hukuk er-Rumaniyye ve’l-hukuk el-İslamiyye ve’l-fransiyye ve’l-İngiliziyeye” isimli kitabında kısaca değinmiştir.¹⁰⁹

Mısırlı tarihçi ve yazar Ahmet Emin 1929 yılında yayınlanan “*Fecrü’l-İslam*” isimli eserinde konuya sadece üç sayfada değinmiş, kısa olmasına rağmen önemli ve güçlü cevaplar vermiştir. Fakat, Bizans dönemindeki bazı mahkeme kararlarına

105 İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 4. sayı, 2004, s.337-351.

106 Has, “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 337-351.

107 Has, “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 351.

108 Has, “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 351.

Has, “Roma Hukuku’nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri”, s. 350.

109 Bekir, *Asâletü’l-fıkhi’l-İslâmi*, s. 43, 44.

tanık olan kimselerin aynı soruyu Müslüman kadınlara da sormuş olabileceklerini ve etkilenmenin olsa olsa böyle gerçekleşmiş olabileceğini söylemiştir. Bunun sadece Roma hukukunun fikhın ele aldığı meseleleri artırma ve farazi fikhı geliştirme yönünde bir faydasından bahsedileceğini ifade etmiştir. Ancak bu da tamamen varsayım olup İslam tarihinden getirdiği dayanak da problemlidir.¹¹⁰

Mısır'ın önemli hukukçularından Dr. Ali Bedevi 1931 yılında Kanun ve İktisat dergisinde yayınlanan "Ebhas fi tarihiş-şerai" isimli makalesinde (s.733 vd.) bu teze çeşitli fikh alanlarındaki farklılıkları da ortaya koyarak cevap vermiştir.¹¹¹

Suriye'nin önemli siyasetçilerin ve hukukçularından Muhammed Maruf Devalibi (ö.2004)¹¹²1941 yılında Paris'te yayınlanan "*La jurisprudence dans le droit islamique*" isimli kitabında,¹¹³ daha sonra 1949 yılında yayınlanan "*el-Medhal fi'l-hukuki'r-Rumaniyye*" isimli kitabının 3. bölümünde bu iddiaya cevap vermiştir.¹¹⁴ 25 sayfalık bu bölüm 1973 yılında yayınlanan "*Hel li'l-kanuni'r-rumi te'sir ale'l-fikhi'l-islâmi*" isimli derleme kitapta 4. makale olarak yer almaktadır.

Ardından Abdurrahman Hassan (Abdel Rahman Hassan) 1949 yılında "*Le Droit Musulman Et Le Droit Romain*" (Müslüman Hukuku ve Roma Hukuku) isimli makalesinde bu teoriyi ele almış ve cevap vermiştir.¹¹⁵

Mısırlı İslam hukukçusu ve felsefeci Muhammed Yusuf Musa'nın (v.1963) muhtemelen 1950'li yılların başlarında¹¹⁶ kaleme aldığı "*el-Medhal li diraseti'l-fikhi'l-islami*" isimli kitabında İslam Hukuku ve Roma Hukuku bölümünde 20 sayfada buna değinmiş ve cevap vermiştir.¹¹⁷ Bazı benzerlikleri kabul etmekle

110 Bk. Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 267-269.

Bahsettiği tek şahit ve gerekçe "Kudatı Mısır" kitabının zeyl'inde okuduğunu söylediği şu ifadelerdir: "Hayr b. Nuaym h.120-127 yıllarında kadılık yaptı. Kıptilerin anlattıklarını kendi ağızlarından dinler, onlara bu dilde hitap ederdi (konuşurdu). Kıpti şahitlerin şahitliği hususunda da aynısını yapar, şahitliklerine göre hüküm verirdi." (269) Muhammed Emin bunu yukarıda bahsettiğimiz kanaatine şahit olarak getirmiş, başka hiçbir yorumda bulunmamıştır. Ancak buradan çıkarılacak tek husus onun kıpticeyi bilip tercümana ihtiyaç duymadan yargılama yaptığıdır.

111 Bekir, *Asâletü'l-fikhi'l-İslâmi*, s. 44-46.

112 Hem İslâmi ilimlerde hem de hukukta, özellikle Roma hukukundan uzman olan Suriye'li Muhammed Maruf Devalibi'nin İslam ve hukuk alanında önemli eserleri vardır. 1950'li, 60'lı yılların önemli siyasetçilerinden olan Devalibi bir süre başbakanlık da yapmıştır. Bk. <http://www.alkeltawia.com/site2/pkg09/index.php?page=show&ex=2&dir=dpages&cat=520> (erişim tarihi: 18.12.2019).

113 Buzanite, "Tarihu'l-fikhi'l-İslâmi fi mir'ati'l-müsteşrikin", s. 55.

114 Kitabındaki bu bölüm "Hel li'l-kanuni'r-rumi te'sirun ale'l-fikhi'l-islâmi" (85-104) isimli derleme kitapta, yazarın izniyle 5 makaleden biri olarak yayınlanmıştır. Biz de yazısına buradan ulaştık.

115 Bekir, *Asâletü'l-fikhi'l-İslâmi*, s. 69-70.

116 Kitabın üçüncü baskısı 1958 yılında yapılmıştır. Bk. Bekir, *Asâletü'l-fikhi'l-İslâmi*, s. 70.

117 Musa, *el-Medhal li diraseti'l-fikhi'l-İslâmi*, s. 84-103.

birlikte bunları “zaman ve mekan farklılığına rağmen insan akıl ve düşünce biçimindeki benzerlik” ile açıklamıştır.¹¹⁸

Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından ve Mısır’ın önemli siyasetçilerinden Sufi Hasen Ebû Talib, 1956 yılında yayımlanan “*Beyneş-Şeriatî'l-İslamiyye ve'l-Kanuni'r-Rumani*” (İslam Hukuku İle Roma Hukuku Arasında) isimli 200 sayfa civarındaki kitabında oryantalistlerin görüşlerini kendi kaynaklarından ortaya koymuş ve bunlara ayrıntılı biçimde cevap vermiştir. Kitap konuyla ilgili Türkçe ve Arapça yazılmış en geniş birkaç eserden biri olarak kabul edilebilir.

Lübnanlı hukukçu ve siyasetçi Muhammed Subhi Mahmasani 1946’da Beyrut’ta yayınladığı “Felsefetü't-teşri’ fi'l-İslam” isimli eserinde Avrupa hukuk sistemleri hakkında bilgi verdikten sonra 220-235 sayfaları arasında İslam hukuku ile Roma hukuku arasındaki ilişkiye değinmiş, iki hukuk arasındaki büyük farkları teker teker ortaya koymaya ve tezi çürütmeye çalışmıştır.¹¹⁹

Muhammed Ebû Zehra kaleme aldığı ve 1961 yılında Evkaf Bakanlığı’na bağlı Meclis-i Alâ’nın İslami Araştırmalar-11. sayısı olarak basımını yaptığı kitabında buna cevap vermiş, iki hukuk arasındaki farkları ortaya koymuştur.¹²⁰

Abdulkerim Zeydan, ilk baskısı 1969 yılında yapılan “*el-Medhal li deraseti eş-Şeria el-İslamiyye*” (İslam Hukukuna Giriş) kitabında “İslam Hukukunun Roma Hukukuyla İlişkisi” bölümünde bu iddiayı etraflıca ele almış ve ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir.¹²¹

Kufe Üniversitesi Fıkıh Fakültesi hocalarından Düsuki Seyyid Düsuki İyd’in 1989 yılında basımı yapılan “*İstiklalu'l-Fıkhî'l-İslami anî'l-kanun er-Rumani ve'r-reddu ala şübehi'l-müsteşrikin*” (İslam Hukukunun Roma Hukukundan Bağım-sızlığı ve Oryantalistlerin Ortaya Attıkları Şüphelere Cevap) isimli 80 sayfalık kitabında iddiayla ilgili hususları 5 başlıkta toplamış ve bunlara cevap vermiştir.¹²²

Suudi Arabistan’daki Muhammed b. Suud Üniversitesi, Davet Fakültesi’nde Abdurrahman b. Muhammed el-Mekki Cabiri tarafından 1994 yılında yapılmış “*Münakaşatu Arai'l-müsteşrikin havle't-teşabuhi ve'l-ihtilafi fi'l-kavaidi ve'l-ahkam beyneş-Şeriatî'l-İslamiyye ve'l-Kanuni'r-Rumani*” (Oryantalistlerin İslam Hukuku

118 Musa, *el-Medhal li diraseti'l-fıkhî'l-İslâmî*, s. 87.

119 Bk. Bekir, *Asâletü'l-fıkhî'l-İslâmî*, s. 59-64.

120 Kitaptan birçok yerde bahsedilse de kendisine hiçbir şekilde ulaşamadık, en büyük kütüphanelerde dahi ismine rastlayamadık. İsmet Abdülmecid Bekir’in *Asâletü'l-fıkhî'l-İslâmî* isimli kitabında (s. 64, 65) sunduğu özeti görmesek gerçekliğinden şüphelenecektik. Muhtemelen kitap konunun o yıllarda güncelliği sebebiyle derginin hediye kitabı olarak verilmiş, daha sonra da basılmamıştır.

121 Bk. Zeydan, *el-Medhal lidirasetiş-şeriatî'l-İslâmîyye*, s. 73-89.

122 İyd, *İstiklalu'l-Fıkhî'l-İslâmî anî'l-kanuni'r-Rumani ve'r-reddu ala şübehi'l-müsteşrikin*.

ile Roma Hukuku Arasında Kural Ve Hükümlerdeki Benzerlik Ve Farklılığa Dair Görüşlerinin Tartışılması) isimli toplam 232 sayfalık yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Tezde iddiaya kısaca değinilmiş, adından anlaşılacağı üzere daha çok fıkıh kurallarındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur.

2007 yılında Enke İman Buzanite, Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi tarafından yayınlanan Tecdid dergisindeki Arapça kaleme aldığı “*Tarihu’l-fikh el-İslami fi mir’ati’l-müsteşrikin*” (Oryantalistlerin Aynasında İslam Fıkhının Tarihi) isimli 37 sayfalık uzun makalesinde oryantalistlerin kendi kaynaklarına direk başvurarak iddianın çeşitli renk ve biçimlerini ortaya koyup her birine cevap vermiştir.¹²³

Eski Irak meclis başkanı Abdülmecid Bekir, 2010 yılında yayımlanan “*Asaletü’l-fikhi’l-İslami*” (İslam Hukukunun Orijinallığı) isimli 349 sayfalık kitabında ağırlıklı olarak bu konuyu işlemiştir. Kitabının bir bölümünde bu tezle ilgili kaleme alınan kitap ve makaleleri teker teker ele alarak bunlarda yer alan cevapları özet biçimde vermiştir.¹²⁴ Konuya daha başka İslam alimleri de değinmişlerdir.¹²⁵

Bu teoriye karşı çıkanların başlıca argümanlarını ve diğerlerin iddialarına verdikleri cevapları şöyle özetleyebiliriz. Peygamber (s.a.v) de, sahabeler de, daha sonraki fakihler de Roma hukukuna ulaşabilecekleri Yunanca, Latince ve Süryaniçe dillerinden hiçbirini bilmiyorlardı. Dolayısıyla bu hukuktan haberdar olma imkanları yoktu. Mezhep imamlarından çoğu Hicaz ve Irak gibi Bizansa ait olmamış topraklarda zuhur etmiştir. İslam felsefesi, mantık vs.de özellikle Yunancadan ve diğer dillerden Arapçaya kitaplar tercüme edilmiş olmasına rağmen Roma hukukuna dair kitapların tercüme edildiği ispat edilmiş değildir. Ayrıca İslam hukuku Roma hukukundan etkilenmiş veya iktibas etmiş olsaydı mutlaka birkaç hususta da olsa olumlu veya olumsuz biçimde referans gösterilir, o dilden Arapçaya en az onlarca kelime intikal ederdi. İslami fetihlerle birlikte sadece Bizans toprakları değil bir düzine dil konuşan, yarım düzine medeniyet barındıran topraklar ele geçirildi. Bunlardan sadece Bizans’tan etkilenmiş olduğu nasıl iddia edilebilir? İki hukuk arasında temelde ve ayrıntıda sayısız farklılıklar bulunmaktadır.¹²⁶

123 Bk. Buzanite, “Tarihu’l-fikhi’l-İslâmi fi mir’ati’l-müsteşrikin”, s. 45-81.

124 Bekir, *Asâletü’l-fikhi’l-İslâmi*, s. 15-160.

125 Bunlardan konuyu nispeten uzunca ele alanlardan bazıları zikredecek olursak:

Dr. Abdulhamid Mütevellî’nin “*Ş-Şeriatu’l-İslâmiyye ke masdarin esasiyyin liddüstur*” kitabı (1975).

Mısır müftüsü Dr. Nasr Muhammed Ferid Vasil’in “*el-Medhalu’l-vasit lidiraseti’ş-Şeriatu’l-İslâmiyye ve’l-Fikhi ve’t-Teşri*” kitabı.

Dr. Muhammed Mustafa Çelebi’nin “*el-Medhal fi’l-fikhi’l-İslâmi...*” kitabı.

Dr. Muhammed Zühayli’nin “*Dirasetun havle’l-ictihadi’l-fikhi biş-Şam fi’l-asri’l-Ümevi*” kitabı.

Dr. Vehbe Zühayli’nin “*Mesadiru’t-teşri ğayri’l-makbule fi’l-İslam*” kitabı.

Bk. Bekir, *Asâletü’l-fikhi’l-İslâmi*.

126 Bk. Hamidullah, “İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri”, s. 14-22; Çetinkaya, *Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkisi Sorunu*, s. 32-51.

4.2. Teze Kısmen veya Tam Destek Verenler

Bu teze kısmen destek verenlerden biri M. Fuad Başgil'dir. Başgil, İslam hukukunun orijinalliğini bozacak derecede bir iktibası reddetmekle birlikte kısmi ve belli bir alanlardaki etkilenmeyi kabul etmiştir. MEB Ansiklopedisi'nde Goldziher'in kaleme aldığı Fıkıh maddesinin ardından "Umumi Mülâhazalar" başlığı altında İslam hukukuna Roma-Bizans etkisine, Sasani etkisine vs. değinmiş, konuyla ilgili oryantalistlerin görüşlerini zikrettikten sonra tezi kısmen kabul etmiş, İslam hukukundaki Bizans etkisinin Emevi dönemiyle ve amme hukukuyla sınırlı olduğunu söylemiştir. İslam hukukunda "örfi hukuk" ve "şer'i hukuk" olmak üzere iki mefhumun bulunduğunu, ilkinin gerçek ve uygulananı, ikincisinin ise nazari ve ideal olanı ifade ettiğini söylemiş ve "fıkıh nazari bir sistem olarak gerek fûru gerek usul bakımlarından, kendi bünyesi ve ruhu içinde, müstakil bir tekâmül geçirmiş ve orijinal karakterini daima muhafaza etmiştir. Dolayısıyla onu Greko-romen hukuk sisteminin bir taklidi ve uzantısı saymak doğru değildir." demiştir. Ona göre fıkıhın ve bilhassa Hanefi fıkıhının ilk oluşumunda, aralarında Roma hukukunun da bulunduğu gayr-i İslami unsurların etkisi vardır. Fakat bunlar hiçbir zaman fıkıhın orijinal ve müstakil hüviyetini değiştirecek bir mahiyet kazanmamıştır. Ona göre İslam hukukunda Emeviler'de daha çok Roma, Abbasiler'de ise Sasani etkisi söz konusudur.¹²⁷

2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku bilim dalında Abdülaziz Bayındır'ın danışmanlığında "*Kur'an'a Göre Kadın Ve Evlilik*" isimli 131 sayfalık yüksek lisans tezinde ise Edlira Llukaçaj İncekara tam bir etkilenme ve iktibas iddiasında bulunmuştur. Çalışmamızda daha önce adı geçen Alman müsteşrik Benjamin Jokisch'in söz konusu kitabını esas alan İncekara kitaptaki ilgili tez ve iddiaları tamamen savunmuş ve desteklemiştir. Kur'an'a Göre Kadın ismiyle yayınlanan tezinde ilgili konularda sıkça ondan iktibasta bulunmuş, ondan atıf yapmıştır. Her ne kadar Jokisch'in kitabına tezin kaynakçasında yer vermemiş olsa da dipnotlardan anlaşıldığı üzere tez boyunca onu referans gösterip iktibas ettiği tüm fikirleri aynen ve şiddetle savunması kitaptaki tezi tamamen benimsediğini göstermektedir. Hatta, tezdeki ilgili kısımların baştan sona Alman müsteşrikin görüşlerinin neredeyse birebir Türkçeye aktarımı olduğu söylenebilir.¹²⁸

127 M. Fuad Köprülü, "Fıkıh", *MEBİA*, IV, 613-615.

128 Bk. Edlira Llukaçai, *Kur'an'a Rağmen Kadın*, s. 215 vd.

2017 yılında Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâmî Bilimler Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda Hasan Hacak danışmanlığında İrem Kurt tarafından yapılan 183 sayfalık yüksek lisans tezinde oryantalistler tarafından iktibasa örnek olarak zikredilen iki hukuktaki birbirine benzer hukuk

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Makalede ele aldığımız hususlar ışığında şu değerlendirmelerde bulunabiliriz.

1. Roma hukukunun İslam hukukunu sistematik olarak etkilediği iddiası, kesin bir şekilde ispat edilemeyen, tamamen zan ve hayale dayanan bir tezdır. Etkilenmenin biçimi ve kapsamı hususunda dahi sözbirliğinin bulunmayıp beş ayrı görüşün olması, daha da ötesi bunlara karşı çıkan oryantalistlerin bulunması bu tezin kuvvet derecesini göstermeye yeterlidir. Tamamen tahmine dayanan, adeta bir temenninin dışı vurumu gibi gözükten bu teorinin içi doldurulamamış, kuvvetli gerekçelerle desteklenememiş ve nihayet hep varsayım olarak kalmıştır.
2. Oryantalistler tarafından ortaya atılan bu iddia tamamen zan ve tahmine dayanmasına, bizzat kendilerinden birçoğu tarafından reddedilmesine rağmen yıllarca kitaplarında ifade edilmeye devam edilmiş olması, ilginçtir. Bundan daha ilginç ise tamamen zanna dayanmasına ve kaynağı oryantalist olmasına rağmen İslam dünyasından bu görüşe itimat eden ve destek verenlerin çıkabilmiş olmasıdır.
3. Daha önce geçtiği üzere, Shacht ve Lambert'ten de hem İslam Hukukunun orijinal olduğu, hem de başka hukuklardan etkilendiği yönde görüşler nakdedilmiştir. Bu da, İslam hukukunun başka hukuklardan etkilendiğini söyleyenlerin dahi bunda emin ve kararlı olmadıklarını, yine de şüphe duyduklarını göstermektedir.
4. Bu gibi konuların önemi söz konusu oryantalistlerin Müslümanların ortaçağdan itibaren kurmuş oldukları ilimleri ve kurdukları yüksek medeniyeti mutlaka başka din ve medeniyetlere dayandırma çabasından kaynaklanmaktadır. Bu ise hem Müslümanlara büyük bir haksızlık, hem de dinlerine ve kendilerine olan inanç ve güvenlerini yitirmelerine yol açacak tehlikeli bir durumdur. Bir süre sonra onlara itibar ederek veya düşüncelerinden etkilenerek aynı iddiayı dillendiren Müslüman ilim adamlarının çıkması durumu daha vahim hale getirir. O yüzden bu konularla ilgili ciddi ve derin çalışmalar büyük ehemmiyet arz etmektedir.

---

kaideleri incelenmiştir. Tezin birçok yerinde İslam hukukunun Roma hukukundan etkilenmesinin gayet mümkün olduğuna dair ifadeler bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak aksi yönde ifadeler içerdiğinden ve özellikle sonuç bölümünde bunun ispat edilemediği ifade edildiğinden, daha da önemlisi hep ihtiyati ifadeler kullanıldığından onu bu kategoride göstermek mümkün değildir.

5. Böylesine önemli bir teze bazı oryantalist ve hukukçuların en az Müslüman ilim adamlarının verdikleri kadar kuvvetli cevap vermeleri ilginçtir. Bunun bir sebebi olarak ortaya atılan fikrin temelsiz ve asılsız oluşu gösterilebilir. Sebep ne olursa olsun Müslüman olmayan bilim adamlarının bu tür yazılarının tercüme edilerek Müslüman okuyucuya sunulması, üzerinde yorum ve değerlendirmeler yapılarak gündemde tutulması, “kendi dinlerini övme/savunma” şüphesi sebebiyle Müslüman bilim adamlarının ifade etmelerinden çok daha etkili olacağından, büyük bir hizmet olacaktır. Bizim de başka bir çalışmada Roma hukukuyla ilgili söz konusu makaleleri konu edinme niyetimizi burada ifade edelim.
6. Sonuç itibarıyla İslam hukukunun Roma hukukundan etkilendiği tezinin tarihi sürecinin ele alındığı bu makalede, oryantalistler tarafından ortaya atılan bir teze ciddi cevaplar verilse de hâlâ savunulmaya devam edilebildiği, bazen farklı biçim ve renklerde yeniden sunulduğu ve canlı tutulduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu konuya daha çok eğilip daha derin ve spesifik parçalarda tez ve makalelerin yazılması, mevcut olanların da gün yüzüne çıkarılarak okuyucunun kolay ulaşabileceği bir duruma getirilmesi, tezin yeni renk ve biçimdeki savunmasına da cevap verilmesi gereğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akpınar, Turgut, “Kremer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2002, XXVI, 289.
- Bedir, Murteza, “Oryantalizm ve İslam Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2004), 11-42.
- Bekir, İsmet Abdülmecid, *Asaletü'l-fıkhî'l-İslami*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2010.
- Berki, Şakir, “İslam Hukukunun Ana Hatları” (III), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1 (1972), 53-70.
- Bousquet, C.H, “Fıkıh Muamması ve Kaynaklarının Esrarı”, *İslam Fıkhı ve Roma Hukuku*, çev. ve nşr. Kemal Kuşçu, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1964, 23-52.
- Buzanite, Enke İman, “Tarihu'l-fıkhî'l-İslami fi mir'âti'l-müsteşrikin”, *et-Teccid Dergisi*, 11/21, (2007), 45-81.
- Crone, Patricia - Cook, Michael, *Hagarism*, London: Cambridge University Press, 1977.
- Çetinkaya, M. Hayri, *Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkisi Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Ebû Talib, Sufi Hasen, *Bejneş-Şeriatî'l-İslamiyye ve'l-Kanunî'r-Rumani*, Mektebetü'n- Kahire: Nehdatî'l-Mısriyye, , ts.
- Emin, Ahmet, *Fecrû'l-İslam*, Kahire: Müesseset Hindavi, 2011.

- Fitzgerald, S.V., "İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 29/4 (1963), 1128-1154.
- Goldziher, Ignaz, "Fıkıh", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB yayınları, 1988, IV, 601-608.
- Güneş Ceylan, Selda, "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2, (2004), 0-0.
- Hamidullah, Muhammed, "İslam Hukuku Üzerine Roma Hukukunun Tesiri", *İslam Hukuku ve Roma Hukuku*, çev. ve nşr. Kemal Kuşçu, İstanbul: Yağmur yayınları, 1964, 7-22.
- Hamidullah, Muhammed, "Roma Kanunu İle İslam Kanunu Arasındaki Münasebetler", trc. Nazife Danışman, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/3-4 (1955), 75-78.
- Harekat, İbrahim, "Dugat, Gustave", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1994, IX, 545 -546.
- Has, Şükrü Selim, "Roma Hukuku'nun İslam Hukuku Üzerine Tesiri Konusunda Şarkiyatçıların Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2004), 337-351.
- Heyet. *Hel li'l-kanuni'r-rumi te'sirun ale'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Buhûsi'l-ilmîyye, 1973.
- İbrahim Harekat, "Dugat, Gustave", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1994, IV, 545-546.
- İyd, Düsuki Seyyid Düsuki, *İstiklalü'l-fikhi'l-İslami ani'l-kanuni'r-Rumani ve'r-reddu ala şübehi'l-müştşrikin*, Kahire: Mektebetu't-tev'iye, 1989.
- Jokisch, Benjamin, *Islamic Imperial Law*, Berlin: Walter De Gruyter, 2007.
- Karaman, Hayreddin, "Fıkıh (İslâm İbadet ve Hukuk İlmi)", <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/gelismeler/0047.htm>, (erişim tarihi: 15. 01.2020).
- Karaman, Hayreddin, "İslam Hukukunun Hususiyetleri ve Roma Hukuku ile Münasebetleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 21/1 (1973), 33-37.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İz yayıncılık, 2014.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, "İslam Hukuku ve Roma Hukuku", *İslam Medeniyeti Dergisi* (1969), 15-19.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Kaya, Mahmut, "Revâkiyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2008, XXXV, 24-26.
- Kellek, Cengiz, "COULSON, Noel James", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1993, VIII, 71-72.
- Kenanoğlu, M. Macit, "Sava Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXXVI, 183-184.
- Koschaker, Paul, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara: Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Köprülü, M. Fuad, "Fıkıh", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, MEB yayınları, İstanbul 1988, IV, 608-621.
- Köprülü, M. Fuad, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Köse, Saffet, "İslam Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme", *Makâlât* (1999/1), 7-33.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Konya: Hikmetevi yayınları, 2014.
- Kurt, İrem, *İslam ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*, Marmara İlahiyat Fakültesi, SBE, Yüksek Lisans tezi, 2017.

- Landau, Jacob M., "Goitein, Shelomo Dov", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1996, XIV, 101.
- Llukaçai, Edlira, *Kur'an'a Rağmen Kadın*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2018.
- Musa, Muhammed Yusuf, *el-Medhal li diraseti'l-fikhi'l-İslami*, Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 2009.
- Nallino, C.A. "Roma Hukukunun İslam hukukuna Tesiri Oldu mu?", *İslam Fıkhı ve Roma Hukuku*, çev. ve nşr. Kemal Kuşçu, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1964, 53-67.
- Paşa, Sava, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1956.
- Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1986.
- Üçer, Mehmet, *Roma Hukuku*, b.y.: 12 Levha yayınları, ts.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal li diraseti'ş-Şeriatı'l-İslamiyye*, İskenderiyye: Dâr Umer b. Hattab, 2001.
- "ed-Doktor MaDevalibi", [Http://www.alkeltawia.com/site2/pkg09/index.php?page=show&ex=2&dir=dpages&cat=520](http://www.alkeltawia.com/site2/pkg09/index.php?page=show&ex=2&dir=dpages&cat=520) (erişim tarihi: 18.12.2019).
- "Stoa Ahlakı Nedir? Stoacıların Ahlak Anlayışı", <https://www.felsefe.gen.tr/stoa-ahlaki-nedir-stoacilarin-ahlak-anlayisi/> Erişim: 16.12.2019.